

SZABÓ R. ÁDÁM

A SZABADSÁG SZENES ÍZE

A hamburger tömegfilmes szimbolikája

Az külön érdekes jelen cikkünk szempontjából, hogy a hamburger és a film gyakorlatilag egyidős műfajok, és a szendvicshez hasonlóan, a film feltalálása is számos névhez és helyhez köthető...

Roppanósra sült marhahúspogácsa két szelet kenyér vagy zsömle között, ketchuppal, mustárral, majonézzel, esetleg hagymával és savanyú uborkával ízesítve – nem egy bonyolult étel, ezért is lehet talán sokaknak meglepő, hogy a ma ismert hamburger korántsem régi találmány. Felfutása viszont időben egybeesik az Egyesült Államok „aranykorszakával”, világhatalommá válásával, ezzel együtt pedig az amerikai kultúra világszintű elterjedésével. Amíg az angol nagyjából egy évszázad alatt vált a modern világ *lingua francájává*, vele párhuzamosan a hamburger is hasonló világhódító utat járt be, és még olyan helyeken is szívesen látott vendég(látóipari termék), ahol maga az Egyesült Államok politikai entitása kevésbé. Jelen tanulmányban egy kicsit annak járunk utána, hogy hogyan is jelenik meg a hamburger szülőhazájának filmgyártásában, hogy milyen szerepet is töltött be az évek során az amerikai tömegfilmekben, és milyen szimbolikus jelentésekkel gazdagodtak a kenyéragyra helyezett húsdarabok.

Kezdjük egy kis hamburger-eredettörténettel, de szögezzük is le rögtön, nehéz dolga van annak, aki igazságot akarna tenni a szendvics megszületésével kapcsolatban. Ha eltekintünk az ilyenkor kötelező, ókori római verzióktól (hiszen itt konkrét folytonosságot nem tételezhetünk fel, és hát milyen találmánynak vagy receptnek nincs ókori római változata?) számos történet vagy még inkább legenda született ar-

ról, hogy ki is találta ki a ma ismert darált marhahúsos szendvics őseit. Az egyik első fellelhető történet 1885-ből származik, Ohióból.

Eszerint Charles és Frank Menches vásári árusok kényszerültek rá, hogy a megszokott, kolbászos szendvicsük helyett alapanyaghiány miatt marhahúsos változatra térjenek át az Erie Megyei Vásáron, New Yorkhoz közel, amit amúgy Hamburg Vásárként is ismertek a korban. Ez a verzió tehát az étel nevének kialakulása kapcsán is szolgál egyféle magyarázattal. Ez azonban korántsem az egyetlen verzió, egy másik legenda szerint a korban hamburgi steakként ismert húsetélből alakult a mai hamburger, ami német bevándorlóknak köszönhetően terjedt el a 19. század végén és a 20. század elején. Ez még ugyanakkor korántsem az a burger volt, amit ma ismerünk, hiszen kimaradt belőle egy elég fontos lépés: a hús megsütése. Ez az étel leginkább a tatárbifsztekhez hasonlítható, nyers darált marhahússal készült, és egy másik eredettörténet szerint a Louis Lunch nevű helyen, Connecticutban egy sietős vendég kedvéért tették két szelet piritós közé a húst, és ebből alakult ki a ma is ismert változat. Ez az 1895 óta működő létesítmény a mai napig is hasonló módon árulja a termékét, igényt tartva a hamburger feltalálója címre.

De további történetek, illetve feltalálók is vannak még, többek között a wisconsini Charlie Nagreen, aki szintén sietősebb, az Outagamie Megyei Vásáron sétálni igyekvő vendégek kedvéért tette kenyérszeletek közé a marhahúst. De Texasban is „feltalálták” a hamburgert, nagyjából hasonló időben, az 1800-as évek végén, a Fletcher Davis nevezetű szakács szintén kenyérrre tette a hamburgi steaket, itt azonban a helyiek szerint sem létezett még hamburger kifejezés. De ezek mellett is számos hely és személy követeli magának a forradalmi találmányt, dán és brazil bevándorló is állította magáról, hogy ők készítették az elsőt. Egy biztos: a 20. század elejére a hamburger megszületett, és meghódította az amerikai gyomrokat. Az 1920-as években pedig egy másik fontos „hozzávaló” is megjelent a színen: a gyorsétterem. Amíg magának a szendvicsnek az esetében korántsem tiszta a kép, hogy melyik verzió is lehetett az első, addig itt nem merül fel kétely: 1926-ban nyitották az első White Castle éttermet (erről az étteremről még a cikk későbbi részében lesz szó), Wichitában. Ezt további gyorsétterem láncok is követték, a két talán legismertebb, a Burger King és a McDonald's egymást követő években, 1953-ban illetve '54-ben léptek a franchise-zá válás útjára, velük együtt pedig a hamburger is elindult világhódító útjára, hogy már nemcsak az amerikai, de a nemzetközi gyomrokat is meghódítsa.

Az külön érdekes jelen cikkünk szempontjából, hogy a hamburger és a film gyakorlatilag egyidős műfajok, és a szendvicshez hasonlóan, a film feltalálása is számos névhez és helyhez köthető, itt is megtalálhatjuk az ókori gyökereket (a gyertyafénynél eljátszott árnyjátékokra, majd később a tükrökkel és mindenféle egyéb szemfényvesztő eszközökkel történt kísérletezésekre gondolva), és Párizs mellett Németországot is megjelölhetjük mint potenciális első vetítési helyszínt. Ami egészen biztos ebben az esetben is: a 20. század Amerikájában kezdődött meg a filmes történetek ipari gyártása, és vált Hollywood a műfaj szimbólumává. És talán az véletlen lenne, hogy a *hamburger* és a *Hollywood* szavak ugyanannyi betűből állnak? Mindenesetre a húsos szendvicsek hamarosan a széles vásznon is megjelentek, a két h-betűs ikon pedig kéz a kézben menetelt végig a 20. századon, és együtt vitték hírét... De minek is?

Az amerikai álom ehető része – a hamburger a filmen az 1920-as és 1980-as évek között

■ Ugyan lehetetlen lenne a hamburger minden filmes megjelenését listázni, mégis érdemes legalább nagy vonalakban megnézni, hogyan is vonult végig a filmtörténeten a szendvics. Itt nem fogok részletesen kitérni minden filmre, inkább csak egy gyors áttekintés erejéig, esetenként kiemelek néhány fontosabbat ezekből az alkotásokból, és részletesebben megvizsgálom, hogy hogyan változott az évtizedek során a hamburger szimbolikája.

A hamburger első filmes megjelenése nagyjából egybeesik a White Castle megnyitásával, 1927-ben, az *It* (vagyis *Az*, ami nem összekeverendő a Stephen King-regénnyel és a belőle készült adaptációkkal) című romantikus némafilmben a képminőség miatt inkább csak sejteni lehet, hogy a vidámparkba kilátogató főszereplő (Clara Bow) és udvarlója (Antonio Moreno) hamburgert majszolnak. A felirat is félrevezető lehet, hiszen közvetlenül az evés előtt egy hotdogreklám látható, az viszont bizonyos, hogy nem hotdogot esznek zömléből.

A 30-as években aztán kapott egy széles körű népszerűsítést, és mondhatni, egy igazi kabalafigurát a hamburgerevés a nagy sikerű Popeye-rajzfilmek egyik visszatérő szereplője, Wimpy személyében, aki egy meglehetősen testes úriember, civilben saját étkezését működtet, és olyan mértékben szereti a hamburgereket, hogy a mesebeli három kívánságát is burgerekre „költi”. Ráadásul ezek a rajzfilmek meglehetősen széles körű nézőközönséget értek el, nemcsak a gyerekeket, hiszen a Paramount minden filmje előtt vetítettek belőle a mozikban, így 1931-től a mozinézők rendszeresen megkívánhatták Wimpytól a hamburgert.

A 40-es évek már a *film noirok* korszaka, ebben az évtizedben maga Humphrey Bogart is rákíván a szendvicsre Raoul Walsh *Éjszaka az úton*jában, és a rendező egy másik filmjében Marlene Dietrichkel is megoszthatta a vásznat a hamburger az 1941-es *Manpower* című noirban. Ugyan nem maga Marlene fogyasztja, hanem egy szereplőtársa, de legalább láthatunk belülről egy igazi korabeli dinert, ahol elvitelre kérik burgereket, rögtön négyet is. Más film noirokban is felbukkan hasonló helyszín, például a műfaj egyik alapfilmjében, az 1946-os *A postás mindig kétszer csengetben* a klasszikus noir-i kísértés helyszíne egy Twin Oaks nevű burgerező, aminek a megszerzése veszi rá Franket (John Garfield) és Corát (Lana Turner), hogy eltegyék láb alól a nő férjét, a hely tulajdonosát. Itt a hamburgerek sütése és árusítása jelentené a második esélyt a csavargólelkű Frank számára egy új, csendes családi életre.

Az 50-es években még jelentősebbé válik a hamburger szimbolikus jelentése, az amerikai életérzés egyik fontos ikonjává válik a szendvics, nem véletlenül, hiszen ebben az évtizedben érkezik a fast food robbanás. Sorra jelennek meg a ma is működő burgerezőláncok, a Sonic, a Burger King, a McDonald's, a Wendy's. Edigre már a cheeseburger is elterjedt, maga a szendvics vélhetőleg még 1925-ben megszületett, de még jó tíz évet kellett várni, amíg valaki kitalálta hozzá a nevet is, és egy kicsit még többet, hogy igazán széles körben ismert és elismert legyen.

Az 1953-as *Hogyan fogjunk milliomban* három korabeli szexszimbólum is felbukkan (Marilyn Monroe, Lauren Bacall, Betty Grable), Bacall karakteréről például az is kiderül, hogy ő chilivel, káposztasalátával és ketchuppal eszi a burgert, akár kettőt is egymás után. A szendvics maga pedig a milliomosfogás közben az egyszerűbb élet szimbólumává válik. A film zárójelenetében a három milliomosvadász és megszerzett, (legalábbis látszólag) korántsem milliomos fér-

jeik egy Hamburger Heaven nevű, ún. „greasy spoonban”, vagyis „zsíros kanálban”, korabeli étkezdében ünneplik meg összejövésüket burgerekkel és sörökkel. Ez volt ráadásul az első Cinemascope-mozi, ez a technika később első-sorban nagyon látványos helyszínekkel operáló történelmi filmpozsok bemutatására szolgált, de sokatmondó, hogy először egy hamburgert felszolgáló, az étkezést igazán szociális aktivitássá tevő „greasy spoon” láthattak a nézők szuperszéles vásznon, és csak utána jöhettek *Ben Hur* és társai. Hasonlóan fontos és szimbolikus helyszíne az intolerancia elleni harcnak az 1956-os eposz, az *Óriás* aprócska texasi városában a hamburgerező, ahol Bick Benedict (Rock Hudson) ökölrel védi meg spanyol származású felesége becsületét, miután a meglehetősen rasszista helytulajdonos ki akarja dobni a „sötét bőrű” nőt, Juanát (a kicsit sem sötét bőrű Elizabeth Taylor) a létesítményből.

1958-ban Shirley MacLaine is csatlakozott a vásznon hamburgert majszoló női sztárok sorához, a *Rohanva jöttek*-ben a láncdohányzó Frank Sinatrával átellenben ülve mutatja meg, hogy bizony ő önálló nő, aki nem érzi kínosnak egyedül ücsörögni egy étkezdében, és aki maga fizet a burgeréért.

A 60-as években a hamburger a vásznon is maga mögött hagyja Amerika határait. Az 1960-ban bemutatott *Nápolyban kezdődött*-ben a főhóst Clark Gable alakítja, aki a korabeli hivatalos előzetes szerint annyira amerikai, mint maga a hamburger. Az árván maradt félig olasz, félig amerikai kisfiút, Nando Hamiltont (Marietto) örökbe fogadni készülő, a tengeren túlról érkezett Michael Hamiltonnak (Gable) nehezen sikerül valami szája íze szerinti valót kapnia Olaszországban (!), két óra alatt sikerül egy szótár segítségével megrendelnie a hozzávalókat egy igazi cheeseburgerhez. Ezt aztán Nando szemé láttára állítja össze, még azt is megtanítva a kisfiúnak, hogyha este randija lenne, akkor a hagymát érdemes kihagyni a végtermékből.

1967-ben Amerika leghíresebb és legszívdöglesztőbb gengszterpárosa, Bonnie (Faye Dunaway) és Clyde (Warren Beatty) amerikaibbak már nem is lehetnének: a kisvárosi főutcán, tűző napfényben jéghideg Coca-Colát isznak, aztán flörtöléssel fűszerezett hamburgerrel nyomtatják le. Ráadásul Bonnie ezúttal nem egy hamburgerező felé, hanem onnan menekülne, az őt tapizó kamionosokkal telezsúfolt étkező pincéri állását hagyja maga mögött a jóképű bűnöző, Clyde kedvéért, és indulnak el egy véres, de tagadhatatlanul izgalmas ámokfutásra.

A 70-es években kissé megrendült és átalakult a hollywoodi filmgyártó gépezet, a nagy öregeknek (pl. John Wayne) és a klasszikus műfajfilmeknek (pl. western) leáldozott, helyükbe fiatal alkotók és izgalmasabb, átmenetibb műfajú filmek érkeztek. A fiatal rendezők között volt többek között Peter Bogdanovich is, aki második nagyjátékfilmjével, *Az utolsó mozielőadással* kasszát robbantott, és a kritikusai szíveket is megdobogtatta. Az 1951–52-ben játszódó film egy hanyatlóban lévő texasi kisvárosba kalauzol el, ahol az olaj elfogyásával párhuzamosan elindul a város kiüresedése is. A lassan elnéptelenedő dinerben Sonny (Timothy Bottoms) jófejsége okán kap a tulaj-szakács-pincérnőtől, Genevieve-től (Eileen Brennan) egy alamizsna-cheeseburgert, mivel elég vékonynak néz ki. A hamburgerezővel együtt a film végére a mozi, és ezzel a város nagy része is kiürül, valami elveszett a vidéki Amerikából, és már csak a nosztalgikus fekete-fehér képekben marad meg Bogdanovich filmjében.

A keserű nosztalgia jellemzi a kor egy másik fiatal titánjának, bizonyos George Lucasnak első nagy sikerét, aki az *American Graffiti*-ben szintén egy letűnt korra, fiatalságának helyszínére és hangulatára emlékszik vissza.

A sztereotipikus amerikai kisvárosban életük nagy változásai előtt álló fiatalok furikáznak körbe-körbe éjszaka menőbbnél menőbb autóikkal, az egyik leggyakoribb találkozási pontjuk, talán mondani sem kell, nem más, mint a helyi drive-in gyorsétterem, ahol görkoris felszolgálók hozzák ki a hamburgert és sült krumplit a sofőröknek, akiknek így még egy gyors evés erejéig sem kell elhagyniuk szeretett autóikat. A klasszikus amerikai diner annyira kedves helyszíne volt Lucasnak, hogy még sokkal később is visszatért hozzá 2002-ben, a „második” *Csillagok háborújában*, *A klónok támadásában* sci-fi köntösbe is beöltöztette a számára oly kedves helyszínt. Azt ugyan nem tudni, hogy a négykarú Dexter Jettster milyen burgert sütné Obi-Wan Kenobinak, de sokatmondó tény, hogy Lucas egy elképzelt világában több évtized után is ennyire visszavágyik egy már nem létező életérzés ikonikus helyszínére.

Az aranykor után, az arany árkádok árnyékában

■ Csaknem visszaértünk az elejére: 1980-ban ismét Popeye, ismét Wimpy és ismét a hamburger van terítéken. Robert Altman meglehetősen furcsa előszereplős rajzfilm-adaptációjában egy külön zenés betéttel szentel a marhahúsos szendvicznek, Wimpy továbbra is kitartóan burgert hajkurászik, bár fizetni érte nem akarózik neki, de a spenóthoz szokott tengerész (Robin Williams) amúgy húzza a száját a húsos szendvics miatt, úgyhogy inkább oda is adja az ő részét Wimpynek. Itt már egy saját kontextusából kilépett, leginkább csak egyik szereplőjét jellemző brandeszköz a hamburger, hiszen amúgy sehogy sem talál a jól láthatóan 19. századi technológiával működő halászfaluhoz az amerikai dinerek jól ismert terméke, de hát ha Wimpy itt van, a hamburger sem lehet messze.

1982-ben a nyolcvanas éveknek is megszületett a maga *American Graffiti*-je, a Cameron Crowe írta és rendezte *Változó világ* nagyon hasonló korosztályos problémákat mutat be, mint Lucas filmje. Az All American Burger névre hallgató hamburgerező pedig ezúttal is fontos helyszín a film tinédzser szereplőinek életében, Brad Hamilton (Judge Reinhold) számos amerikai tini alapélményét élheti át, és valószínűleg sokaknak szolgálhatott példaképként a későbbiek során, a gyorsétteremben tapasztalva meg első munkahelyi élményeit. Az azóta kultuszfilmmé avanzsálódott *Változó világ* számos hasonló közegben játszódó film számára nyújtott kiindulópontot, és szolgált mintául karakterei terén. A középiskolai életet a krumpli- és burgersütéssel egyensúlyozó Brad archetípusként szolgált a 80-as és 90-es évek tinifilm-főszereplői számára, egyúttal „tinimunkaként” aposztrofálva a gyorséttermi melót.

Cikkünk szempontjából alapfilmnek lehet nevezni (de semmilyen más szempontból nem) az 1986-os, roppant sokatmondó című *Hamburger: A film*et. Egy annyira utóélet nélküli alkotásról beszélhetünk, ami kapcsán még az is kérdéses volt sokáig, hogy melyik forgalmazónál vannak a jogai, így aztán a bemutatása után nagyon sokat kellett várni rá, hogy otthon használható médiahordozón is megjelenjen. Ez egyáltalán nem véletlen, hiszen a *Rendőrakadémia* humorát egy szex nélküli pornófilm színvonalával és alaptörténetével keverő hamburger-film nem mondható egy igazán emlékezetes alkotásnak, viszont meglepően szellemesen kritizálja az amerikai életérzés nyolcvanas évekre nemzetközileg is megkerülhetetlen képviselőjét, a McDonald’sot és legfőképp annak „alapítóját” (az idézőjelekre még visszatérünk), Ray Crokot.

A film nem hazudtolja meg célratoró címválasztását, a kisvárosi dinereket és burgerfaló amerikaiakat bemutató kezdő képsorok alatt szóló *Hamburgers for America* pont arról szól, amiről gondolnánk, épp csak azt nehéz megmondani, hogy tényleg a csúcsra járatott amerikai patriotizmus himnusza kíván lenni, vagy keveredik itt némi irónia is a sorok közé. Az alaphangulatot szépen felvázoló opus után Russellel (Lee McCloskey), főszereplőnkkel is találkozunk, aki attól a nagyon életszerű problémától szenved, hogy szexuális magnetizmusa miatt minden nő ráveti magát, emiatt pedig több egyetemről is eltanácsolták. A legutóbbi alkalom után a szülei megvonják tőle az anyagi támogatást, és felszólítják, hogy szerezzen mielőbb valamilyen diplomát. A szerencse aztán rögtön a segítségére siet egy tévéreklám formájában, amelyben a (fiktív, de érezhetően a McDonald's-ról mintázott) Busterburger étteremlánc által működtetett Hamburger Egyetemet hirdetik, ahová Russel rögvést be is iratkozik. Természetesen nem egyedül: a 80-as évekbeli komédiákból ismert, két lábon járó sztereotípiákból (a kövér, a szemüveges nerd, a nőcsábász, az idegen országból, itt éppen Guacamoléból származó bevándorló, az apáca stb.) összeverbuvált kompánia tagjaival együtt.

Az egész történetben a legfurcsább az, hogy a legabszurdabbnak tűnő rész, a Hamburger Egyetem éppen az a szál, ami a legtöbb átfedést mutatja a valósággal. És ugyan a McDonald's által 1961 óta mind a mai napig valóban működtetett felsőoktatási intézményben vélhetőleg nem arra tanítják a jövő étteremvezetőit, hogy hogyan küldjék el hatékonyan a francba azt a vendéget, aki egy telefonhívást szeretne intézni a létesítményből, és talán büntetésből nagy, műanyag uborkába sem zárják a rosszalkodó diákokat, de a film számos valódi korabeli jelenséget figuráz ki. Élükön rögtön az egyetem és a Busterburger vezérével, a dúsgazdag Lyman Vunkkal (Charles Tyner), aki a családi értékek és a gyorskaja összefüggéséről prédikál óriási átéléssel fehér öltönyében és piros nyakkendőjében, nálánál jóval fiatalabb, szőke felesége oldalán, de eközben meglehetősen könnyű ráismerni a McDonald's vezérének karikírozott alakjára.

Egy másik korabeli film, aminek a létezését csak az hiszi el, aki látta (és ők nem voltak túl sokan) a *Mac, a földönkívüli barát*, eredeti címén *Mac and Me*. Ezúttal sem véletlen a cím, igen, valóban a Big Macról kapta a nevét a leárazott E. T., mivel a McDonald's finanszírozta a film elkészültét. Egészen pontosan egy mekis fej, R. J. Louis fejéből pattant ki az ötlet, hogy mivel olyan jól mennek a különböző filmekkel közösen futó Happy Meal akciók az étteremnek, ideje lenne egy saját filmmel is előállniuk. És mivel Spielberg 1982-es klasszikus gyerekfilmje az évtized egyik legnagyobb kasszasikerének számított, nem is volt más hátra, mint egy az egyben lekoppintani a forgatókönyvét, és telezsúfolni McDonald'sos és Coca-Colás termékelhelyezéssel (egy jelenetben konkrétan felbukkan a gyorsétteremlánc kabalafigurája, Ronald McDonald is, sőt még a film egyik előzetesét is ő konferálja fel), és várni a sikert. Ami (természetesen) elmaradt, sőt 1988-ban az év legrosszabb filmjeinek kijáró Arany Málna díjból kettőt is hazavihetett a *Mac and Me*, és mellette méretes anyagi bukásnak is bizonyult, így a tervezett folytatások is elmaradtak, és az MCU sem a McDonald's Cinematic Universe rövidítése lett a későbbiek folyamán.

A kilencvenes években is folytatódott a hamburgerek filmes előretörése. Ekkor került sor a szendvics talán ma is legismertebb megidőzésére, 1994-ben Quentin Tarantino *Ponyvaregényében* két maximálisan idézhető jelenet is a burgerek körül forog. Az Amszterdamból Amerikába hazatérő bűnöző, Vincent

Vega (John Travolta) és Jules (Samuel L. Jackson) az egyesült államokbeli és az európai lét apró különbségeiről beszélgetnek (útban egy bérgyilkosság felé), Vega kifejti, hogy Európában is ugyanolyan pocsek minden, mint Amerikában, de vannak azért apró különbségek. Mint például, hogy Párizsban a quarter pounder szendvicset (vagyis negyedfontos marhúsost) Royal with Cheese-nek hívják, de a Big Mac az ott is Big Mac, csak éppen Le Big Mac. A következő hamburgereket érintő jelentben pedig már a későbbi bérgyilkos beszélget Jules leendő áldozatával a Big Kahuna Burgerről, illetve a hamburgerek tápláló reggelikben beöltött szerepéről, és arról, hogy egy vegetáriánus barátnő mellett már ritkán jut hozzá hasonlóhoz. A burgerről, és úgy általában az efféle hétköznapi dolgokról való szellemes szövegelés az egyik ismérve Tarantino munkásságának (azóta is sokan próbálják filmjeinek ezt a vetületét utánozni), amivel egyrészt azt is jelzi, hogy bár a bűnözők másféle életet élnek, mint az átlagember, de talán mégsem annyira – a különbség talán csak annyi, mint egy amerikai és egy párizsi McDonald's termékei között. Emellett a klasszikus amerikai városi életérzés hangulatának megteremtésében is fontos szerep jut a kajáknak Tarantinónál, a *Ponyvaregényben* is fontos helyszínen a diner több szereplő számára is, de az áfonyás pancake is életet menthet.

A hamburgerek számos népszerű, ezredforduló előtti amerikai filmben felbukkannak még: az európaiak számára például a fő jellemzője egy amerikainak a hamburger iránti szeretet a *Barcelona* című komédiában, *Dumb és Dumber* egy bűnözőt egy túlcsilizett burgerrel gyilkolnak meg egészen véletlenül, a legendás anyagi és kritikai bukást hozó *Showgirls*ben a nagy jövőről álmodozó Elizabeth Berkley eszi a kispénzesek tápláló étkeit meglehetősen agresszivitással, de a *Good Will Hunting*ban és *A Nagy Lebowski*ban is emlékezetes jelenetek szereplői a burgerek.

Az 1997-es *Good Burger*ben pedig egyik főszereplőnek, a tanára autóját az iskola utolsó napján összetörő Dexternek (Kenan Thompson) már egyenesen a jellemfejlődés sarokkövei, vagyis a tisztességes munka során, a kollégáival összebarátkozva lesz belőle jobb ember. A másiknak, a címadó *Good Burger* étterem alkalmazottjának, Ednek (Kel Mitchell) pedig annyira az identitásának része a gyorséttermi munka, hogy az éjjeliszekevényén burgertelefon van, a burgersütő uniformisában kel és fekszik, sőt még abban is zuhanyozik, álmában beszélő hamburgerekkel álmodik, első szavai ébredés után pedig: „Isten hozta a Good Burgerben, a jó burger otthonában, felvehetem a rendelését?”

Csipős mítoszöntögetés az ezredforduló után

■ Az ötvenes évek, majd a nyolcvanas-kilencvenes évek hamburgerekkel fémjelzett fénykora után az ezredforduló érezhető hangulatbeli változást hozott el az amerikai álom mítoszt bemutató filmekben. 2001 szeptembere után nyoma sincs már annak a kritika nélküli, naiv világnak, ahol a burgerező a kiteljesedés és szabadság helyszíne, ahol semmi rossz nem történhet, csak a jól megérdemelt jóllakás. A 9/11 utáni filmek még mindig használják a hamburger szimbólumát, épp csak erre a legtöbb esetben rátevéődik egy új értelmezési réteg. A 2004-es *Kalandférgékben* (az egyik legjellegtelenebbre sikerült magyar címfordítás, ami teljesen megfosztja pontosan ettől az értelmezési többlettől a *Harold and Kumar Go to White Castle*-t) mintha még felsejlene a vágy visszatérni ebbe a paradicsomi állapotba. A két végletekig betépett stoner, akik bevándorló szülők értelmiségi munkára készülő gyerekeiként próbálnak boldogulni George W. Bush Ameriká-

jában, egy vad éjszaka során próbálnak eljutni az ígéret földjére, azaz a falatnyi hamburgereket árusító White Castle-be. Útjuk során rasszista szomszédokkal, szökött gepárdokkal, szanaszét drogozott sztárokkal és saját pszichés blokkjaikkal kell megküzdeniük, hogy a gyorsétterembe érve boldogan faljanak be fejenként 30 szendvicset és 4 sült krumplit, egy röpké pillanatra rendbe téve az életüket, hogy aztán a filmszéria következő részében már Guantanamóban találják magukat. Ugyan itt még maga az étel pozitív színben tűnik fel (véltetőleg másképp nem is lehetett volna megnyerni a címadáshoz a legrégebb, eredeti gyorsétteremláncot), de érezhető, hogy az általa képviselt világ valójában már nem létezik igazán, maximum csak jó szándékú füvesek vágyálmaiban.

Ugyanebben az évben egy dokumentumfilm a valós életben is változásokat indított el az amerikai étkezési szokások terén, és tovább rombolta a gyorskajával összefüggő patriotizmus mítoszának ázsióját. A *Super Size Me*ben egy Morgan Spurlock nevű filmes eldöntötte, hogy kamerák előtt egy kísérletbe kezd: 30 napon keresztül csak a McDonald'sban étkezik, napi háromszor, és mindig igent mond, valahányszor megkérdezik tőle, hogy szeretné-e a szuper méretet kérni egy-egy menüből (ami lényegesen több kólát és krumplit jelent még egy szimpla nagy menühöz képest is). Több orvos véleményét is kikéri a „diéta” során, akik megdöbbenéssel konstatálják, hogy már alig húsz nap után rohamosan romlik Spurlock egészségi állapota. Ezzel a kísérlettel párhuzamosan a filmkészítő az amerikai étkezési szokásokról is megkérdezi a gyorséttermekbe látogatókat, de az iskolai menüket is megvizsgálja, és ezeken keresztül igyekszik magyarázni a valóban elképesztő méreteket öltött amerikai elhízási statisztikákat.

A *Super Size Me* igencsak nagy hatást fejtett ki, minden idők 22. legnagyobb bevételt hozó dokumentumfilmje lett, a Sundance fesztivál fődíját és egy Oscarjelölést is hozott alkotójának, de legfontosabb hatása mindenképp az volt, hogy a McDonald's nem sokkal a film bemutatása után teljesen megszüntette Super Size-menüjét. Az már egy más kérdés, hogy az azóta eltelt években némiképp árnyalódott a doksi által felvázolt történet: Spurlockról kiderült, hogy a forgatás idején meglehetősen mély alkoholizmusban szenvedett, az orvosok által megdöbentőnek tartott egészségügyi vizsgálati eredményeinek egy részéért pedig inkább ez volt a felelős, nem kizárólag a mekis diéta. Mindenesetre a másfél literes üdítő és a félkilónyi krumpli eltűnt a menüből, és velük együtt a gyorskaják által félmjelzett amerikai mítosz is összement kissé.

De a mítoszrombolás visszafelé is működik, a 2016-os *Az alapító*ban a „célpont” maga a McDonald's-vezér, Ray Crok és családias étteremláncának cseppet sem családias alapítástörténete. John Lee Hancock filmjének már a címe is bevallottan ironikus, hiszen a történetből kiderül, hogy Crok nagyon szerette magát a legsikeresebb gyorsétteremlánc alapítójaként aposztrofálni, de valójában nem túl etikus üzleti machinációkkal lett a McDonald's sikerének legnagyobb kedvezményezettje, az első éttermet, és annak valóban forradalmi munkamódszereit valójában megalapozó, sőt még az ikonikussá vált arany árkádokat is kitaláló McDonald fivérek szemét pedig aprópénzzel szűrta ki.

Az alapító történeti hitelessége természetesen nem százszázalékos, de a valódi történetet nagy vonalakban hitelesen mutatja be, a shake-automatákat árusító piti üzletemberből más ötletén meggazdagodó Ray Crok (Michael Keaton) figuráját pedig nem isteníti, de nem is démonizálja vagy éppen parodizálja túlzó módon. Mondhatni bemutatja az amerikai álom valódi oldalát: tényleg meg lehetett gazdagodni mindössze hamburgerekkel és boldogulni kemény munkával, le-

hetett világsikereket elérni egy szőke feleség oldalán a dinerek és fast foodok országában, az áhított amerikai aranykorban, csak éppen kellett hozzá egy jókora csipet, szigorúan üzleti alapú kéméletlenség és egy még nagyobb csokor képmutatás is, hogy felépüljön a ma is ismert arany árkados világmárka és életérzés.

Hogy egy közelmúltbeli fontos, sokrétű filmes burgert is kiemeljünk, nem is találhatnánk jobb példát a 2022-es *A menü*-nél. Mark Mylod maró humorú fekete-komédiájában egy világhírű séf (Ralph Fiennes) csodálatos éttermébe látogat el egy csapatnyi „elit” vendég. Van itt étteremkritikus (Janet McTeer), aki néhány csípős megjegyzéssel karriereket és megélhetéseket képes tönkretenni, magukra határtalanul büszke „business brók” (Rob Yang, Arturo Castro, Mark St. Cyr), akik felületes emberi kapcsolataikat is képesek feláldozni az anyagi siker oltárán, de a feleségét sokszor megcsaló politikus (Reed Birney), a tehetséges asszisztensét gátlástalanul kihasználó, levitézlett filmsztár (John Leguizamo), és az étkezést leginkább intellektuális tevékenységnek tekintő, egy hangzatos menüért és a presztízst meghalni is képes „foodie”, Tyler (Nicholas Hoult), aki viszont akkor sem lenne képes jól elkészíteni egy darab húst, ha az élete múlna rajta. Az egyedüli kakukktojás Margo (Any Taylor-Joy), valódi nevén Erin, az escort, akit csak azért hoz magával a szigetre Tyler, hogy eleget tegyen a séf által előírt páros kvótának, akit egyáltalán nem érdekel a luxusmenü hivalkodó rongyrazása, az ehető habok és ehetetlen kövek világa, sem pedig az állítólagos elit közönséges képmutatása. És végül ő lesz az egyetlen a szigeten, aki túléli a gasztrokalandot, miután a társadalmi igazságtalanságokat és kiüresedett, valódi emberi értékeket nélkülöző befogadó közegét megunt séf, alkalmazottai segítségével az egész kompániát és magát az éttermet is rituálisan elégeti. Kivéve Erint, aki csak egy igazi cheeseburgerre vágyik, és végül egy csónakban ülve majszolja a „proli” szendvicset, közben pedig gyönyörködik a még önfeláldozásában is fennhájzó és fölöslegesen drámázó gazdag elit aranybarnára pírulásának látványában.

Akár a világszerte ismert két arany árkád, a hamburgerek filmes felfutása is ket-tős ívet írt le eddig: a kezdeti ismerkedési szakasz után az ötvenes évekre még csak az amerikai kisember étele, boldogulásának eszköze, jutalma és nyűgje, aztán a nemzetközi szintén is elindult a felívelés, a nyolcvanas-kilencvenes évek kritikátlan kicsúcsosodásával, majd a 2000-es évek utáni posztmodern hanyatlásával.

Érdekes kérdés, hogy mi jöhet ezután. Jelenleg maga a szendvics egyfajta posztmodern aranykorát éli, amikor a kézműves burgerezőknek köszönhetően a legeldugottabb kelet-európai országokban is hozzá lehet jutni, nemcsak a mekis cheseeburgerhez, de akár az Oklahoma-stílusú smashburgerhez is, az interneten pedig már teljesen dekonstruálták az eredeti receptet, két hússzelet közé dugott kenyérszelettel, netán instant ramenből készült „zsemélével” is készítik a 20. század ezen ikonját. És hogy filmen sokáig lesz-e még idézett szimbólum vagy netán a cigarettához hasonlóan szépen lassan kikopik a vizuális emlékezetből – még meglátjuk, mi sül ki ebből.

■ FORRÁSOK

Az IMDB és Wikipedia vonatkozó szócikkei
<https://medium.com/@vlahov.alexander/the-hamburger-in-film-history-ebd9870cf54a>
<https://port.hu/cikk/mozi/a-7-legjobb-hamburgeres-filmjelenet/article-88882>
https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_the_hamburger
https://www.youtube.com/watch?v=doX_hk-cN4g
<https://www.youtube.com/watch?v=ksiskwlnNVs>
<https://www.youtube.com/watch?v=MitY7GJybc&t=313s>
<https://www.youtube.com/watch?v=GriikkUNalk>